

A humor méltóságáról

BESZÉLGETÉS BAJOR ANDORRAL

Elképzelt Gross Arnold-metszet: törekeny, szemüveges ember, bokáig érő nadrágban, tarka, kívül viselt ingben bátorodik botladozni a világegyetem nagy zajlásában. Kifelé vagy befelé tart az utca áramában? Nem is tudni. Nézőpont kérdése. Virágok, fák között lépked, fönny rigók dalolnak, de ő a folyóba tekint, s mintha egy krokodilus nézne vissza rá. Aztán megtorpan egy étterem előtt, Bodoni elvtársat nézi, aki éppen betérni készül. Majd elhalad egy kis kerekeken álló házacskánál, ahol Bongár elvtárs éppen beosztottját rúgja hasba; teheti, mert Bongár elvtárs jó elvtárs. Aztán betér az optikushoz és szemüveglencsét kér; ebből majd távcsövet is lehet készíteni, amely a Mindenséget is közelbe hozza! Kilép a boltból. Föltekint. Odafönn egy léghajó úszik.

Utazzunk, kedves Bandi! Hadd tartsak Veled, s kérlek, álljunk meg a játékbolt előtt és tűnődjünk. Egy kis füstös húzza a vonatot emlékezetünk vasúti pályáján, s ha jól látom, a terepszalton az állomásépületen ez áll: Oradea. Köztünk való egyértelműséggel: Nagyvárad.

Gyermekkorod terepe...

— Nagyváradról érteztél az irodalomba — a Holnaposok otthonából, amely Emőd Tamást, Nagy Endrét is magáénak tudja, és Szigligetit, a Liliomfi íróját. Váradot az operett otthonának mondják, ahol a szatírák hajlamosak könnyebbre hangszerezni. Magam is tapasztaltam: közönségét a Tamási-féle nyelvi-játékoszerű nehezen lobbantja kedélyre. Mint vélekedsz szülővárosod humorérzékenységéről?

— Nagyváradon régóta, ezt évtizedekben lehet számolni, Budapest hatása érződik; manapság ez egyebek között a televízió hatása. Váradon sokan nézik a televíziót, s a pesti humor bizonyos fokig besugarazza Nagyváradot. Azonkívül Nagyváradnak nagyon komoly operethagyományai vannak, ami a színjátszást illeti. Én, mint váradi, bírálat tárgyává nem tehetem ezt, ahogyan az ember az édesanyját vagy az édesapját föltétlenül tiszteli. Én váradi vagyok, Kolozsváron mint váradi emigráns élek.

Váradon vannak kiváló és nagy művészek, mint amilyen jeles rendező Szabó József, rendkívül becsülöm Farkas Istvánt is, mint rendezőt. De bizonyos fokig tovább él a kabaréhagyomány. Annak ellenére, hogy én Váradot nagyon szeretem, a váradi kabaréhagyományért, amely kissé felületes és kissé felelőtlen, nem lelkesedem.

Gyermekkoromból olyan emlékeim vannak, hogy nagyon sok embernek volt természetes humorérzéke. S ez a természetes humorérzék Várad változatos történetében az embereken nagyon sokat segített. Mert hiszen vannak helyzetek, melyeket csak humorral lehet áthidalni. Nagyváradnak nem a jelenére gondolok ebben a pillanatban, hanem arra a múltjára, amelyet én is átéltem. Amikor nehéz helyzetbe kerül valaki, akkor vagy káromkodik, vagy egy magasabb szinten szemléli önmagát. Bölcsen látja, hogy ami övele történik, az nagyon sok emberrel megtörténik a világon — ez adja meg a humoros szemlélet alapját. Ha jól emlékszem, egy nagy személyiség, XXIII. János pápa időnként így imádkozott: Uram, add meg nekem, hogy a mindennapok folyamán ne veszítsem el a humoromat.

— Életeden segített-e a humor?

— Nagyon sokszor segített. Humorról vészeltem át a fasizmusnak meglehetősen kegyetlen helyzetét, amelynek félig-meddig tanúja voltam; humorról vészeltem át a bombázást, humorról vészeltem át zűrzavaros pillanatokat és az emberi élet nehéz helyzeteit. Ez, hogy úgy mondjam, sorsomnak nagy adománya.

— Elődeidként a méltatók és az irodalomtörténet leggyakrabban Swiftet és Ka-

rinthyt emlegeti. Azt hiszem, másokra is hivatkozhatunk. Topírceanura például, akit fordítottál is.

— Mindazok, akik magyarul írnak, azok ennek a nagy humoristának és humanista gondolkodónak, hogy pontosabban megfogalmazzam, humanista gondolkodtónak, aki Karinthy volt, valami módon utódai. De az elődeink közül, akiktől én tanulhattam — ha másképpen nem, hasonló társadalmi helyzetben voltam, vagy hasonló viszonyom volt az emberekhez, az egyszerű emberekhez —, Tomcsa Sándort kell említenem. Aki, sajnos, Magyarországon ismeretlen. Ő is nagy humorista és nagyon mélyen humanista író volt. És akit te is említettél: a román humorista és humanista alkotó, akit én sokszor és nagy szeretettel fordítottam: Topírceanu. Jellemzően iasi román költő és író. Nagyon mély kapcsolatban volt a román néppel, a román egyszerű emberekkel.

— Egy beszélgetésben említetted, hogy egyik különbség közöttük és Karinthy között az, hogy míg Karinthy inkább városi kötődésű, Topírceanu inkább a falusi szegénységhez kötődik...

— Nagyon sok olyan emberhez, akinek az ízlése sok vonatkozásban nem annyira kifinomult. Lehet, hogy fogalmazásom nem egészen pontos, mert nem is kifinomultságról van szó. Hiszen a magyarországi parasztságról is beszélhetünk ilyen vonatkozásban, de alapvetően én a romániai magyar parasztságot és a román parasztságot ismerem, ezeknek rendkívül fejlett ízlésük van. Amit bizonyítanak népdalaik, népballadái. Ennél magasabb rendű alkotást nagyon kevés író és költő tudott teremteni. Gondoljunk arra a sok szép székely népdalra, a csodálatos, a világirodalom gyöngyszemei közé tartozó román népballadára. Csak példaképpen említem ezeket a népi alkotásokat, mert hiszen nagyon sok mást is említhetnék. A Báránkyát, románul Miorița, Illyés Gyula fordította, csodálatosan, de többen lefordították, nálunk Kiss Jenő is. Ez is rendkívül szép fordítás.

— Rólad szólva, gondolom, hogy a magyar irodalmi hagyományokhoz való kötődésben rétegzettségük vannak.

— Úgy tudom, Kosztolányitól származik az a mondás, hogy minden igazi költőben és minden igazi íróban a humor valami módon jelen van. Akár nyíltan, akár olyan mélyen, mint a földben a talajvíz. De enélkül a talajvíz nélkül a növények nem tudnának létezni. A humor nedvességet is jelent. Petőfinél és Arany Jánosnál ez a humor nyíltan is jelen van. Arany János humoros verseiből össze lehetne állítani egy kötetnyt. De Arany János paródiát is írt, többek között a dilettáns nyelvészek ellen. Petőfi Sándor A helység kalapácsában megalkotja a romantikus eposznak a paródiáját. Amely a magyar paródia nagy elődje. Csokonainál is állandóan jelen van a humor. A magyar irodalomban ez a népi humor, amely ezekben a szellemóriásokban a világirodalom legnagyobb rangjára emelkedett, állandóan jelen van és állandóan színezi az ő lírai közlésüket. Csokonai humorát még egy különleges szín is jellemzi, ez a deákos humor, ami pedig kissé vaskos, kissé latinos. A debreceni kollégium közössége humorának a kikristályosodása. Csokonaira is jellemző, hogy a humor mindig jelen van, lírai verseiben is. A Karnyónéban megfigyelhető, hogy ez a vaskos diákhumor a németesítő tendenciákkal szemben rendkívül határozott és kemény állásfoglalás is. Nem öncélú diákhumor ez, hanem a magyar kultúrát veszélyeztető kifinomult érzelmesség, vagy érzelgősséggel szemben egyfajta pajzs. Sőt fegyver.

— Az anekdotizmust, főleg Mikszáthtal kapcsolatban, egyesek avitt társadalmi-esztétikai eredményként emlegetik. Miként vélekedsz erről?

— Írtam néhányszor népszerűsítő formában Mikszáthról. Azt mondtam róla mindannyiszor: végigvezet bennünket egy úton, amely különös sárga virágokkal van teli, és ha megnézed, az a pokol kénvirága. Mikszáthot, akit sokan adomázónak tekintenek, teljességgel félreértik. A kérdésben Adyra hallgassunk, aki azt mondta Mikszáthról, még Mikszáth életében: nem tudjátok, hogy kit dicsérték. Azt hiszitek, hogy egy anekdotizálót dicsérték, holott a társadalom egyik legmélyebb ismerőjét. Aki a Beszterce ostromában arra vállalkozott, hogy a magyar Don Quijotet írja meg.

Csak abból valami egészen más sikeredett, mert a magyar Don Quijote egészen sajtóságon hamis úri magyar tudat. Akinek fogalma sincs, hogy mi van a világban, mi van azzal a néppel, amelyért tulajdonképpen felelős volna. Don Quijotére még hivatkozik is a Beszterce ostromában ez a nagyon nagy író, mert Mikszáthot a legnagyobb magyar írók közé sorolom. Az úgynevezett anekdotizáló, pipázgató, pipafüst mellett elhangzó szöveg, az csak egy színező eleme annak a pokoli szatírának, amit a millenniumról és a millennium körüli Magyarországról írt.

— A humor a mi életünkben, a mi irodalmunkban, Arany János kifejezésével élve, sokszor keserves kacajként nyilatkozott meg...

— Kelet-Európa népei, ezen belül a magyarság, sokszor került nagyon nehéz vagy tragikus történelmi helyzetbe. Ezekben a helyzetekben mentőv volt a humor. S ez végigkísérhető egészen Tamási Áronig, aki káromkodás helyett mindig valamilyen jót, valami meglepően humorosat mondott. Tamási Árontól, aki hívő lélek volt, természetesen az a káromkodás, amelyért a középkorban az emberek nyelvét kitépték, idegen volt. Tehát az a pszichológiai tartalom, ami a primitív embereknél káromkodásban tör ki, Tamásinál mindig egy meglepő humoros fordulatot eredményez. Amely stílusában is állandóan jelen van. A mikroanalízisben is kimutatható egy mondaton belül a csavaros, humoros fordulat, de kimutatható írásai nagy részében is.

— Színpadi megjelenítésben: amikor végső kétségbeesésbe fordul a történet, így szól az írói utasítás az Osvigasztalásban, vagy például a Tündöklő Jeromosban: *és tánkra perdülnek*.

— Erről van szó! Én is erre gondolok. Tamási Áron, mint a XX. század egyik legnagyobb írója, nagyon nagy humorista is volt.

— Sütő András mondotta egy beszélgetésben, hogy tanulmányban készül összevetni Tamási és Creanga humorát. Te miben látod hasonlóságukat?

— Hasonlóság Tamási és Creanga között, hogy mind a kettő mélységesen népi alkotó. Nem véletlen, hogy Creanga a román irodalom egyik legtiszteltebb klaszszikusa. Az egyik kritikus Daumier-hez hasonlította Creanga humorát, és úgy gondolom, hogy ebben a merész hasonlatban nagyon sok igazság van. Mert Daumier is a kisember pártján állt mindig. Akkor is, amikor rendkívüli értékű, karikatúraszzerű alkotásait készítette, és akkor is, mert nagy festő is volt, amikor a festészetet művelte. Creanga és Tamási viszonya a kisemberhez igen-igen hasonló.

— Szellemben és ábrázolásban hosszasan elemezhetnénk azt a lebecsülő, hátba-verő parasztkodást, amit karikatúristák, humoristák évtizedek óta lapokban, rádióban, televízióban és pódiumon művelnek. Azt hiszem, ennek hagyománya van: Gárdonyi Géza Göre Gábora és a harmincas évek műszékelykedése, a Dani bá'-zás, ami Hosszú Zoltánnak jelentett országos népszerűséget. Romániában tapasztalod-e ezt a megalázó, lefokozó mentalitást?

— Az a benyomásom, hogy az említettek csak panoptikumban láttak parasztot. És hogyha a parasztról írnak, akkor az a szint, amelyen a magyar parasztságot ismerik, az a háztartási alkalmazott szintje. Tehát a parasztságot a szolgaleány és a Pesten csetlő-botló cseléd lány színvonalán ítélik meg. Holott a parasztság volt az, és nemcsak Magyarországon, amely a nyelvet fenntartotta a legnehezebb időkben is. És amely saját rendkívüli tehetségével óriási irodalmát, a népköltészetet megalkotta. Tehát a parasztságot én intellektuálisan ugyanolyan szintű társadalmi kategóriának tartom, mint az értelmiséget. Lehet, hogy megdöbbenő, amit mondok, de egy paraszt legalább annyit tud, mint egy magyar értelmiségi, csak másfajta az a tudás, amit az a paraszt tud. A paraszt azt a világot, amelyben él, ugyanolyan mélyen ismeri, ha nem mélyebben, mint amilyen mélyen ismeri a városi értelmiség adott esetben a várost, a várossal kapcsolatos adatokat, információkat és a kultúra információit. A parasztság még ma is óriási és kiaknázatlan kincseshánya, amit eddig megmutatott az irodalom, az csak a felszíni fejtés.

Göre Gábor egy általam rendkívül tisztelt és szeretett írónak, Gárdonyi Gézának a balfogása. Gárdonyi, ha csak Göre Gábort írta volna meg, ha szabad ezt monda-

nom, akkor csak a korábban emlegetett humoristáknak lenne az elődje. Valóságosan Göre Gábor csak egy adalék, egy teljességgel mellékes adalék Gárdonyi Géza rendkívül értékes életművéhez.

Lévén, hogy ez a göregáborkodás egy felelőtlen magatartás és a nép valóságos kérdéseinek a félreismeréséből, talán tudatos félreismeréséből született, ezért számomra, s úgy gondolom, hogy az én romániai kollégáim számára is, mélysegesen idegen. Romániában élünk és Romániában írunk, és nagyon közvetlen kapcsolatban vagyunk az olvasó közönséggel. Ez kiterjeszthető, mert nem sajátosan a romániai magyar alkotók tulajdonsága, hanem a román írók nagy részének is sajátja. Hiszen Ion L. Caragialenak, aki az egyik legnagyobb humoristája, szatirikusa a világirodalomnak, olyan a humora, amelyet a legegyszerűbb ember is közvetlenül élvezni és érteni tud. Lehet, hogy nem eléggé ismert, pontosabban a rangjához mérten nem eléggé ismert, mert rendkívül nehéz fordítani. A bukaresti külváros bölcsességét, humorát emeli be vígjátékaiba, szatíráiba, és magyarra ezt az úgynevezett makalai humort rendkívül nehéz lefordítani. Tele van olyan fordulatokkal, amelyek a magyar külváros nyelvén nem adhatók vissza.

— Egyhelyütt beszéltél arról, hogy belekezdted Caragiale fordításába, de nem éreztél eléggé hívnek, s abbahagytad. Az elkészült fordításokról miként vélekedsz?

— Kellemetlen erről beszélnem, lévén, hogy ezek a fordítások bármilyen jószándékúak, bármilyen becsületesek, bármilyen felelősek, ezekre is vonatkozik az, hogy Caragialét nem sikerült úgy lefordítani magyar nyelvre, mint amilyen jó románul. Az ő rangjához csak egyetlen adatot: nem véletlen, hogy az egyik enciklopédiában a Caragialeről szóló részt Ionesco, a huszadik század egyik legeredetibb merész kísérletezője írta. Ionesco ugyan tagadja, hogy ő román, de én hallottam őt a román televízióban románul beszélni. Ploiestiben született, Caragiale-től is nagyon sokat tanult. Nem vagyok illetékes, hogy Ionescót bíráljam, de Ionesco egy más kultúrkörhöz tartozik ma már, ezt a nyugati kultúrkört bizonyos fokig az öncélú játék jellemzi. Másfajta az ő elkötelezettsége. Caragiale-t azért is említtem, mert ugyanolyan elkötelezettsége volt népével szemben, mint amilyen például Tomcsa Sándornak van, és mint amelyet én is szeretnék életem folyamán és írásaimban megvalósítani.

— A kelet-európai humort talán jellemezhetjük úgy, hogy itt a realizmus fordul a groteszkbe, ellentétben a nyugat-európai abszurdal, amely a lét általános képtelen-közérzetét parodisztikus vagy lírai absztraktnban fogalmazza. Jól látom-e a különbséget?

— Egyetértek veled. Ionesco egy nyugat-európai író, aki végső fokon tölem idegen. Azért idegen, mert nála csak elvont az az elkötelezettség, ami benne jelen van. Én elvont elkötelezettséget nem ismerek. Az elkötelezettség mindig konkrét, hozzákapcsolódik a társadalom nagy közösségéhez. Másrészt az abszurd irodalmat abszurdumnak tartom, mert hiszen az élet bármilyen képtelen, sohase válik abszurdá. Az élet bármilyen nehéz és bármi történik, akkor is élet, akkor is egész és teljes élet. Teljes és egész élet, amelyben jelen van mindig a javító szándék. Mert hisz az emberiség javíthatatlan, de elronthatatlan is. Mindig jelen vannak a javító törekvések, mindig jelen van az, hogy megszületnek azok az emberek, akik felelősséget éreznek a közösségükért. És akik nem játszaní akarnak a társadalmi jelenségek apropójából, hanem a társadalmi jelenségekkel kapcsolatosan egyéniségükön átszűrve, tehetségükkel megpótolva akarják kifejezni az élet valóságát. Az életben nagyon sok képtelen helyzet adódik, de az élet maga sohase képtelen. Az abszurdok pedig azt akarják elhítenni, hogy milyen képtelen világban élünk, és maga az emberi lét képtelen. Ez hazugság. Az abszurd irodalmat lényegében esztétikailag abszurdnak tartom. Hogy azt higgyem, hogy az élet képtelen és az élet eszményeihez kapcsolódni nem lehet, ehhez nincs szükség íróra. Ehhez elég egy éneklő kórus.

— Farkas Árpád írta születésnapjában: jellegzetesen kelet-európai vagy...

— Természetesen, mert hiszen Kelet-Európában élek, és ahogyan az apámat, anyámat nem tagadhatom meg, úgy nem tagadhatom meg Kelet-Európát sem. Úgy

gondolom, hogy Kelet-Európában Európa nagy hagyományai tovább élnek, és Kelet-Európának talán még óriási hivatása van a világkultúra kiteljesítésében.

— Olykor talán figyeled a magyarországi humort. Mint vélekedsz erről a humorról? Arról a cinizusról például, ahogyan Árpád, II. Rákóczi Ferenc, István király, a 48-as szabadságharc ebben a szellemben az alantas gúny tárgya lehet. Amely a közösség önbecsét sározza össze valamiféle „deheroizálás” szellemében. Egyetlen nép se engedné meg ezt magának. Képzeljük el: Nagy Péter a szovjet kabarában...

— A szovjet nép mélységesen tiszteli saját haladó hagyományait. És eszébe nem jutna, hogy valamilyen módon sárbarántsa. Többször előfordult már, hogy remekművek ellen merényletet követtek el. Egy szerencsétlen pszichopata vagy talán örült volt, aki szét akarta rombolni a Pietát. De követtek el már merényletet a Mona Lisa-, a Rettenetes Iván-kép ellen is.

Én, aki paródiákat szoktam írni jelenkori jelenségekről, azért írok, hogy az eszménybe vetett hitet erősítsem. Számomra ez a jelenség mélységesen megdöbbentő. Azért mondtam hasonlatként merényletet a remekművek ellen, mert itt is a nagy emberek ellen a tehetségtelen, kisszerű és morálisan sérült emberek lázadását érzem a nagyság ellen. Ahhoz hasonlatos ez, mint amikor valaki össze akarta törni a Pietát.

A nagyság és a remekmű provokálja a tehetségtelenséget és az emberi végleteken kisszerű kárhozottságot. Ez a kárhozottaknak, a kisszerűeknek és a tehetségtelének a lázadása a remekmű ellen. Azt is szoktam mondani, hogy azok, akik ezt végrehajtják, azok fondorlatosan félrevezetik a közvéleményt. A közvélemény összekeveri Jacket, a hasfelmetszőt, a harakirit elkövető szamurájjal. Valóban hasonlítanak. Mind a kettő hasat metsz; de a szamuráj a sajátját, Jack a másét.

A kabaré szelleméről, a deheroizálásról még. Ha ezt el szabad mondanom, lévén, hogy én Románia állampolgára vagyok, nehogy az legyen a látszat, hogy én valami idegen ügybe avatkozom be.

— A barát, főképpen a testvér őszinte véleményét igényli a valamennyit magára adó ember...

— Minthogy tisztán és emberien kérdezel, köteles vagyok tisztán és emberien válaszolni. Meg szokott döbbszteni az, hogy nevetség tárgya lehet, ha valakinek három gyermeke van. Vagy mondjuk egy leány, aki nagyon erkölcsösen akar élni, és az erénnyel gúnyolódnak. Az erények ritkák, mert hiszen az emberi természet gyarló. Az erények mindig ritkák voltak, de sohase kellett ezeket szégyellni. Most az a megdöbbentő állapot következik be, hogy az erény szégyenletes. Ennél képtelenebb közvéleményt és társadalmi-lélektani állapotot el se tudok képzelni, amikor az embernek rosszabbnak kell magát hazudnia, mint amilyen rossz. Elég, hogy ha csak olyan rossznak mutatják, mint amilyen a valóságban. Megdöbbentő dolog az, amikor az erényt titkolni, sőt szégyellni kell. Nem tudom megérteni azt a jelenséget, amikor némely tollforgató arra akarja készíteni az embert, aki állandó harcban van a jó és a rossz között, hogy ha benne a jó, a felelősség, az eszmény győzedelmeskedik, titkolja el, hajtsa le a fejét és csak a földet nézze.

Egyébként én nagyon sokszor írtam a deheroizálás ellen, nagyon határozottan fogalmaztam olyankor. Az volt a kérdésem: mikor deheroizálják már a deheroizálókat? Sajátságos módon a deheroizálóknak már héroszai is vannak.

Még egy megdöbbentő ellentmondásra hívom fel a figyelmed. Hogy akkor, amikor Damjanich nem hős, és Avram Jancu nem hős, és Dugovics Titusz nem hős, és sorolhatnám, mert hiszen a történelem a hősök termőtalaja, ezeket a hősöket a nép és a társadalmi viszonyok szülik, de az ő nagy emberségüket senki meg ne merje támadni, megdöbbentőnek tartom, hogy miközben a deheroizálás folyik, időnként megjelennek emberek rettenetes dekorációval, ami az ő hősiességüket jelzi. De a nevüket se tudjuk. Damjanichnak a mellén nem voltak ilyen dekorációk. Kik ezek a hősök, akik ezeket a kitüntetések viselik, és ezeket már mikor deheroizálják, ha már ilyen következetes a deheroizálás? Azonkívül nem tudom fölfogni azt, hogy ha mondjuk Dugovics Titusz nem hős, akkor Pityi Palkó mitől az?

— A valóságos hősök tisztelete mellett a kreált hősök beépítése egy nép történelmébe, tudjuk, a történelmi értékelés, a tudatteremtés alapos gondja. Mi több, a huszadik század drámája. Hogyan lehet ebben ítélni?

— A hősök természetesen emberek voltak. A hősök a történelem szellemének egy különös ajándékával rendelkeztek, mert hiszen népüknek, társadalmuknak, az osztályuknak az akaratát önzetlenül ki tudták fejezni, és bármilyen sorsot a küldetésük miatt, a kiválasztásuk miatt el tudtak vállalni. Ezek voltak a hősök. Én nem azt mondom, hogy ezek istenek voltak, azt mondom, hogy ezek rendkívüli emberek voltak, akik nekünk mindenféleképp a példaképeink. Csak a legnagyobb tisztelettel állhatunk meg az emlékük előtt. Nem arról beszélek, hogy a hősről hazudjunk. Hogy találjunk ki velük kapcsolatban olyan történeteket, amelyek a hősiességüket fokozzák és nem igazak. A hősökkel kapcsolatban elég, ha csak azt mondják el, amitől ők hősök.

— Sokszor még ennél is veszélyesebb módszer tapasztalható: a hősök, a hősiesség kreációja... Vagy a hősök kisajátítása.

— Vannak kisajátított hősök is, ez is az emberi, társadalmi gyarlósággal függ össze. És benne van az évszázadok osztálytársadalmának történetében, hogy az ember mindent ki akar sajátítani. Ki akarja sajátítani a magnót, a sörnyitőt. Nyugaton ki akarja sajátítani a bankot, a gyárat, mindent. Hát a hősöket is ki akarják sajátítani. Természetesen végső fokon nem lehet kisajátítani, mert minden nemzet hőse az egész emberiségé.

— Ötvenedik születésnapodra írott köszöntőjében Sütő András azon tűnődik, hogy míg a generáció jó része személyes künjaival volt elfoglalva, te szinte készen álltál elő. Valóban ilyen egyszerű volt számodra a készülődés, vagy csak írásaid kevéssé mutatják gyötrődéseidet?

— Ilyen vonatkozásban bizonyos fokig előnyöm volt, lévén, hogy elhibázott kritikákkal jelentkeztem, és idejében rájöttem, hogy nem vagyok kritikus. Az elhibázottságot nem úgy értem, hogy amit írtam akkor, azt megtagadom, de azok a kritikák nem voltak eléggé mélyek. Húszéves koromban írtam őket; természetesen ma is a sajátomnak vallom, hiszen alapvető elveimet soha nem tagadtam meg és nem fogom megtagadni. Azért volt némi előnyöm a többiekkel szemben, mert én szatírával, paródiával és humoreszkkal jelentkeztem. Mások ódákkal vagy idilli képekkel; a szatírától, a humortól az idillizálás eleve idegen. Kezemben volt mindig egy iránytű, amely jelezte északot. Tudtam mindig, hogy merre van a sarkcsillag. Egyetlen olyan írásom sincs, amelyet megtagadnék, de én magam tudom, hányszor mentem át válságállapoton, hogy megküzdjek a kifejezésért. Újra azt kell mondanom, hogy nem az én saját adottságom. Mindenki, aki bármilyen művészettel foglalkozik, akár írással, akár festéssel, akár zenével, az összeomlásokon keresztül jut el magasabb és magasabb színvonalra. És ez az a nagy képesség minden alkotónál, hogy miután válságba került, a válságon tovább tud lépni és egy újabb szintézishez eljutni. De hiszen ez Sütő életművében nagyon jól követhető. Sütő első írásait is nagyon becsülöm, mert sokan abban a hiszemben vannak, s talán kritikusok is leírták, hogy Sütő legutóbbi írásai előzmény nélküliek. Én akkor, amikor Sütő Andrást köszöntöttem, azt írtam, hogy megelőző munkái, amelyek között igazán kiváló írások voltak, szervesen összefüggnek ezekkel a remekművekkel. Az ő élete felkészülés volt ezekre a remekművekre.

— A szatirikus nézőpont kialakulásához nem járult-e a kijózanodás ténye? Hogy személyes és társadalmi-politikai felismerésben nyilvánvalóvá lett: kegyetlen eseményekhez is tapsolni kellett.

— Végigparodizáltam a proletkultot, de akkor parodizáltam, amikor a proletkult uralkodó áramlat volt.

— Nem voltál veszélyhelyzetben?

— Én legalábbis nem tapasztaltam. Úgy jártam, mint Chaplin az Aranylázban, aki a szakadék fölött megbotlik, de nem tudja, hogy szakadék fölött botladozott. Nem érzékelttem a dolgok veszélyét. Talán azért, ahogyan azt Marcus Aurelius vallomásaiban mondja: a sors engem jó barátokkal és kiváló környezettel ajándékozott

meg. Akkor, amikor Kolozsvárra érkeztem, kiváló írókkal, Asztalos Istvánnal, Nagy Istvánnal kerültem kapcsolatba. Gaál Gábornak tanítványa voltam, akivel nekem nagyon sok elvi vitám volt. De ezek a viták nem személyi viták voltak. Nagy István rendkívül nagyvonalú ember volt, aki az elvi vitát sohasem alakította át személyes kérdéssé. Abban az elvi kérdésben, hogy szabad-e szatírárt írni, nem rám haragudott, hanem az általam tévesnek ítélt álláspontomra. Ebben különbözött az ördögűzőktől és a boszorkányűzőktől. Nagy István az emberből akarta kiűzni az ördögöt és nem az ördögből az embert.

— Rólad szólva, többen is az összefoglaló szatirikus mű hiányát említették. Miért késik a regény?

— Azért, mert én pontosan tudom, hogy mi a regény. Sok regényelméletet olvastam és tudom azt, hogy egy regényt egy csúcsról lehet megírni. Egy olyan csúcsról, amilyen például nálunk a Radnai havasokban az Ünő-kő vagy a Nagy Pietrosz. Ahonnan legalább hat hegyvonulatot látsz. És rengeteg várost. Állítólag — nagyon sokszor voltam fenn ezeken a csúcsokon — tiszta éjszakákon el lehet látni Kolozsvárig. Tehát erről a csúcspontról lehet megírni azt a nagy társadalmi összefoglalót, ami a világirodalom szóhasználata szerint az igazi regény. A többi részletekre vonatkozó megfigyelés az álcázott regény. Olvastam egy rendkívül primitív meghatározást a regénnyel kapcsolatban: a regény terjedelem kérdése.

A regény nem terjedelem kérdése, hanem a regény a szintézis képességének kérdése. Fölvethető az a kérdés, hogy a mi korunk, amely világszerte atomizált, amely tele van veszélyekkel, amelyet az emberiség maga teremtett, amikor veszélybe hoztuk a tengereket, veszélybe hoztuk a hegyeket, az erdeinket, veszélybe hoztuk világ-részeinket, sőt magát az emberi életet is, akkor ebben a különös ellentmondásos világban, amikor a legrimitívebb közlekedési eszköz mellett jelen vannak a szputnyikok és a holdkompok, akkor, amikor bizonyos távoli területeken még léteznek a kannibalizmus; ugyanakkor, amikor nagy humanisták is élnek körülöttünk a világban; ebben a rendkívül ellentmondásos korban, amely megteremti annak a lehetőségét, hogy a földön abszolút boldogság legyen; ugyanakkor ott kísért, lehet, hogy a föld pokollá változik, mert hiszen itt van mellettünk az atombomba és a hidrogénbomba állandó fenyegetettsége; ebben az atomizált, hihetetlenül problematikus világban éppen az abszurd irodalom tükröz. De hiszen minden irodalom tükröz! Az abszurd irodalomról egy mély társadalomtudományi elemzésre van szükség. Nem tudom, hogy létezik-e ilyen elemzés; úgy mondjam marxista—leninista elemzése. Azt gyanítom, hogy ez a nézőpont egy bizonyos értelmiségi rétegnek a felelőtlenségét, a néptől való elszakadását és a teljes hitelenségét tükrözi. Ez egy veszedelmes irányzat, mert olyan hangulatot teremt, hogy nincsenek már értékek, nincsenek már olyan eszmények, amelyekben hihetünk. Különösen hangzik, lévén, hogy én szatírárt és humort írok, hogy én állandóan eszményekre hivatkozom. De eszmény nélkül az irodalom elképzelhetetlen. Hősök nélkül az irodalom és a művészet elképzelhetetlen.

— Morális tartás minden körülmények között szükségeltetik tehát.

— Igen. Megítélésem szerint erkölcsi tartalom nélkül nincs esztétikum. Amorális vagy immorális irodalom elképzelhetetlen. Az az irodalom, amely öncélúan rombolni akar, nem tekintendő irodalomnak. Nem is lehet az. Akkor, amikor például Baudelaire megírta A romlás virágait, a rothadás szépségét írta le, és litániát írt többek között a sátánhoz — ez megdöbbenést keltett a saját korában. De utána jöttek azok az érzékeny és modernebb kritikusok, akik észrevették ennek a mélységesen nagy pozitívumát és az eszményeknek a jelentkezését.

— Humor és cinizmus között milyen különbséget látsz? Azt hiszem, az eszmény léte és hiánya a kettő közötti különbség.

— A művészet antianyagának tartom a cinizmust. Rettenetes veszélyt jelent az emberi gondolkodás számára. A fogalmat finomítanunk kell; mert hiszen vannak és voltak nagyon nagy költők, akik látszat szerint adott esetben cinikus verset írtak. József Attilának Nincsen apám se anyám, se istenem se hazám kezdetű verse látszat szerint cinikus, valójában a művészi remeklés miatt nem az. Egy tettetett cinizmus fedezhető fel itt, amely egy sértett hitet és egy sértett eszményekért való küz-

delmet tükröz. A kettőt tehát ne tévesszük össze. A cinizmus lényegében népellenes. Irodalom- és művészetellenes. Szilágyi Domokossal kapcsolatban is felmerült kritikások körében ez a vélemény, hogy többször írt cinikus verset. Ha mélyen elemezzük Szilágyi Domokos költészetét: nem igaz. Tudniillik egy látszat téveszti meg őket. Pontosan az a remeklés, ahogyan ezt kifejezte, jelzi, hogy Szilágyi Domokos az eszményeiben volt megsértve. Mégpedig a XX. század jelenségei miatt. Mert ő az emberiség gondjait magára vette, ugyanúgy izgatta az atomháború veszélye, mint ahogy izgatta a baszkok elnyomása. Izgatta a rengeteg abszurdum, az erőszak állandó jelenléte, a faszizmusnak a fenyegetése, amely fizikailag le van győzve ugyan, de lelki- leg még mindig nincs; a XX. század végén és a XXI. század elején pszichológiailag kell a faszizmus lehetőségét megszüntetni. Ezekben a sértett eszményekben ő kifejezett bizonyos fajta hiteltelenséget. De ez a hiteltelenség az eszményeinek a fönntartásából és sérelmeiből született. Ne tévesszük össze és ne higgyük azt, hogy Szilágyi Domokos valójában cinikus volt. Mert cinikus irodalom nincs. Cinikus művészet nincs. Marhaskodás van, hülyéskedés van, de ez nem tartozik a művészet kategóriájába.

— Humorban ismersz tréfát?

— Semmiben sem ismerem tréfát. Mert a tréfa felelőtlen, semmilyen fajta elkötelezettséget nem ismer. A tréfa hülyéskedés, s a hülyéskedés nem méltó az emberhez. Azok, akik csak hülyéskedésre képesek, azok számára az emberiség már régen kitalálta azt az intézményt, ahol őket kezelni kell.

— Az elmúlt őszön vita lobbant Sütő Andrásnak a Korunkban a közösségi gondokról írott cikkében. Te erőteljesen és szenvedélyesen közbeszóltál...

— Fizikai súlyomat is be kellett dobni a mérlegre, hogy jelezzem azok előtt, akiket Sütő talán a tehetségével sért, tehetségének jelenvalóságával és hatásával. Amint mondtam a deheroizálókkal kapcsolatban, az igazi alkotás tökéletesség, a tökéletlenséget provokálja. Nincs kizárva, hogy Sütő irodalmi teljesítménye, kiválósága bizonyos embereket megsért pusztán rendkívüli tehetségének a létével. Ezért kellett nekem olyan nagyon élesen és határozottan fogalmaznom. És erre a fogalmazásra ma is büszke vagyok.

— A sajátosság méltóságát a saját írói, emberi létedben hogyan véled gyakorolhatónak?

— Akként, amit Sütő kifejezett ezzel kapcsolatban, a képeket nem akarom ismételni. Azt mondta, hogy tanúja volt egyszer gyermekkorában, hogy a cigányprímás ki volt terítve a szobában, és közben az ablakban benézett és kártyafigurákat látott, mert a virrasztók kártyáztak. És Sütő azt mondta, hogy amikor a cigányprímás ki van terítve, az ablakban ne legyen tökfilkó. Ez egyes írókat sértett, mert úgy gondolták, hogy nem novelláskötetek vannak a kezükben vagy regények, hanem óriási tökfilkót tartanak. Rendkívül sajnálom őket, nem hiszem, hogy tökfilkó lenne a kezükben, hanem hát írások voltak a kezükben. Ők, úgy látszik, szigorúbbak saját magukhoz, mint amilyen szigorú vagyok én hozzájuk.

— Kikre figyelsz a magyarországi és a hazai irodalomból?

— Nem vagyok egészen illetékes, mert nem tudok minden könyvet elolvasni, mert hiszen ennek vannak objektív akadályai. Csurkát nagyon szeretem, rendkívül sokra becsülöm Ottlik Gézá, becsülöm Granasztói Pált, szívesen olvasom Kolozsvári Grandpierre Emilt. A romániai magyar irodalmon belül pályatársaim közül nagyra értékelem és szeretem Bálint Tibort. Becsülöm és szeretem, mint személyiséget és mint a jószág kifejezőjét, Fodor Sándort, a költők közül Kányádi Sándort, és szeretem Farkas Árpádot. Rendkívüli írónak és rendkívüli személyiségnek tartom Sütő Andrást. Vele kapcsolatban használtam azt a képet, hogy olyan nagy személyiség, hogy a kezében a zsebkendő is zászlóvá válik.

— Úgy tudom, témádat jegyzetfüzetbe rögzítet, s ha megíródott, kihúzó...

— Igen. Nagyon sok füzetem van. Csak három szó az, ami a témát jelzi, és utána, amikor írok, előveszem ezeket a füzeteket és nézem, hogy melyik az, amelyikhez most hangulatom van. Rendkívül nehezen írom le az első mondatot. Előfordult, hogy három óra hosszat írtam az első mondatot. Van egy furcsa szokásom:

füzetbe írok, úgy, mint az iskolás gyermek, és ha az első mondat nem sikerül, már pedig számomra az a leglényegesebb, ha elrontottam az első mondatot, kitépem a füzetlapot és egy újat kezdek. Megtörtént, hogy egy egész füzetet eltéptem s a következő füzetbe le tudtam írni az első mondatot, s utána folyamatosan minden belső gátlás nélkül meg tudtam írni azt, ami szándékomban volt.

— Nem takarékoskodsز a papírral?

— A papírral nem takarékoskodom. A nyomdafestékkel kell takarékoskodni minden szerkesztőségnek. Csak a jó írást kell arra méltatni, hogy a nyomdafestéket erre a célra felhasználja. A papírral végül is a gyermekek se takarékoskodnak. A gyermekek papírrepülőgépet is készítenek ebből, rendkívül jogosan, mert azt is ki kell próbálni. Azt is meg kell látni, hogy hogyan készíthető egy olyan eszköz, ami kering és repül. Mindent meg kell az embernek próbálni, minden lehetőséget, ami erkölcsös. Azt írtam valahol, hogy minden pecsétet föl kell törni, mert ez az ember dolga.

— Legutóbbi színházi bemutatód Nagyváradon volt; Egy szürke délután című játékodat láthattuk, ami az Igaz Szó drámapályázatra született. Utóbb egyfelvonást olvashattunk az Utunk évkönyvben és a Gyöngyösi Gábor szerkesztette 12 egyfelvonásos című gyűjteményben. Alkalminak tetszik drámáirói munkásságod. Miért nem írsz darabokat következetesebben; nem vonz eléggé a színház?

— A dráma is izgat és a színpad is természetesen nagyon vonz. Az ember örökké tervekkel van tele. És minél idősebb az ember, annál inkább specializálódik. Minden gyermek, amikor megszületik, akkor zseni. Mert hiszen Shakespeare is lehet belőle, Bolyai János is; az emberiség totális képességeit tartalmazza egy gyermek. Ahogy felnő, azáltal lesz biológussá, könyvelővé, íróvá, adott esetben Shakespeare-ré. De Shakespeare, ez a csodálatos lángelme, még mindig szegényedést jelentett a kisgyermekhez képest, mert specializálódott. Tehát az emberi lehetőségek közül egy csomót feladott. Föladta a festészetet, a zenét, föladta a tudományt. Természetesen ne érts félre, az emberiség egyik legnagyobb lángelméjéről beszélek. Csak azt akarom mondani, hogy a gyermekben minden lehetőség benne van, és az idők folyamán specializálódik, és a terveiből sokat nem tud megvalósítani. Én ezt a gyermekséget büszkén őrzöm olyan vonatkozásban, hogy a terveimet még nem adtam föl. A drámaírást sem.

— Nem tartanak-e tőled a színházak, s ezért nincs túl nagy biztatás darabírásra?

— Nem hiszem, mert különböző színházaktól én több ízben kaptam ajánlatot. Nagyon szívesen vették volna, ha színdarabot írok, bele is kezdtem, s ezt folytatni fogom. De annyi tervem van, hogy nem tudom, a hátralevő időm elegendő-e ezeknek a terveknek a megvalósítására. Büszke vagyok ezekre a tervekre, önmagamban. Csodálatos Marxnak az a szövege, amikor azt mondja, hogy a görögök azért hatnak ma is, mert a görögök az emberiség gyermekkorát élték, és a legtisztább és a leg-egészségesebb gyermekek voltak. Nagyon másfajta példát említve: amikor Jézus azt mondta: engedjétek hozzám a gyermekeket.

— Munkásságod jelentős ténye, hogy mesekönyveket írsz, s hozzá a Napsugárban is olvashatók a gyermekeknek szóló írásaid. Mit jelent a gyermekekhez szólni?

— Alapításától 1962-ig a Napsugárnál dolgoztam, de azóta is munkatársam vagyok a lapnak. Igaz, hogy 62-től egy fél évig álnéven közölték az írásaimat. De én ezt is vállaltam, nevemet is föladtam, csak hogy a gyermekekhez szólhassak. A gyermek érzékenysége az irodalom iránt rendkívül nagy, és a gyermekek rendkívül megbízható kritikuskok. És ha a történetben, amit az ember leír, humoros fordulatot fedeznek fel, hihetetlen élesen reagálnak, nagyon értik. A gyermek a leghálásabb közönség; ezért az írónak is mindent el kell követnie azért, hogy a gyermekeket az írás tisztaságában, világosságában és az igazság győzelmével vonzani tudja. Mert a gyermekben rendkívül fejlett az igazságérzet, és nem tűri el, hogy az írásban az igazságtalanság győzzön. Azt szoktam mondani, minden írónak az a feladata, hogy győzze

meg az emberiséget: a szén igazi állapota a gyémánt, még akkor is, ha a levegő füsttel és a föld korommal van tele.

*

Nem tudom, hogy Bandi most majd léghajóra száll, vagy jegyet vált a kisvasútra, netán kezében a távcsővel egy lovaskocsira kéredezkedik fel, amely a fenyőkkel borított hegyek közé tart. Ahonnan talán közelebb fénylenek a csillagok. Az bizonyos: a lencsékre nagyon vigyáz; további gyermekkor adasson neki!

ABLONCZY LÁSZLÓ

BAJOR ANDOR

Tökéletlen Télapó

Már kész kamasz voltam, sokoldalúan fejlett, ami azt jelentette, hogy aránytalanul megnyúltam, és hol a bal lábam tűnt hosszabbnak, hol a jobb. Mert magam sem voltam tisztában a valóságos helyzettel, könnyen zavarba jöttem, és egyik lábammal gáncsot vettem a másik elé.

Ilyen volt a külső és benső állapotom, amikor öreg tanítóm meghívott a régi iskolám Télapó-ünnepélyére.

Bebotorkáltam az ismerős terembe, ahol fenyőágak és színes papírszalagok között lelkesen szorongott a rövidnadrágos ifjúság.

— Gyere — ölelt meg a tanítóm. — Ül le. És ha a Télapó fölszólít... beszélj úgy vele, mintha... ő lenne: a Télapó...

Értelmesen bólogattam, és az volt az érzésem, hogy kár az ilyesmit hangsúlyozni. Nyilván az a Télapó, aki felöltözik Télapónak. Ahogy az a bíró, aki talárt ölt, és bemegy a tárgyalásra mint bíró. És az a szemetes, a császár vagy a kéményseprő, aki megérkezik jellegzetes díszében, és viszi a szemetet, közli császári bölcsességeit, vagy kotorja a kéményt. Én még a sintérrel is mindig úgy beszéltem, mintha ő lenne a sintér. Sohase jutott eszembe, hogy a sintér esetleg az állatvédők áruhás elnöke.

Leültem a kölykök közé, akik a tanító intésére kissé vonítva énekelni kezdtek:

Hull a dara meg a hó,
Jöjj el, jöjj el, Télapó...

Csengettyűszó hangzott, kitárult az ajtó, és bejött egy bíbor ruhás, hószakállú alak puttonnyal.

A kis kölykök egy pillanatra megdermedtek. Látszott rajtuk, hogy meglepi őket a mesebeli lény váratlan valósága.

— Köszöntünk, kedves Télapó — szólalt meg a tanító, mire a jelenés megállt, kissé imbolygott, majd körülnézett, és azt mondta:

— Hukk! Itt vagyok, fiókáim!

Elindult bizonytalanul az emelvény felé, de mint aki nincs meggyőződve, hogy előbbi szavát megértették, megismételte fehér szakálla mélyéről:

— Hukk! Ide húztam a csíkot!